

MTA doktori disszertáció

Bodó Sándor

**A magyar múzeumok története
a dualizmus korában
(tézisek)**

Budapest, 2016

I.

Kutatási feladat

Európában a *museum* a késő reneszánsz (a 16-18. század) idején éppúgy instrumentuma a természetismeretnek, mint a régiségtudományoknak. A kifejezést a magyarországi nyelvemlékekben a 17. század végétől találjuk meg, ekkor a nagyenyedi professzorok dolgozószobáit jelentette. A „museum”-ot, mint a „raritások” gyűjtőhelyét a Kárpát-medencében a 18. század közepétől ismerjük.

Az első hazai múzeum Széchényi Ferenc gróf gyűjteményéből 1802-ben „Bibliotheca Hungarica Széchényiano-Regnicolaris”-ból alakult. Mai elnevezését 1807-ben az országgyűlés elfogadó (XXIV.) törvényével együtt kapta meg. Múltjáról 1902-ben díszes album, azóta számos önálló, történeti áttekintést is közlő kötet, majd 2002-ben a Nemzeti Múzeum bicentenáris ünnepe alkalmából kiadott vaskos gyűjteményismertető jelent meg. Más nemzetek központi (nemzeti) múzeumaival szemben az Osztrák-Magyar Monarchia idején a Magyar Nemzeti Múzeum mindvégig a támogató anyaintézmény szerepét töltötte be a vidéki városokban született múzeumok életében. 1867-től az első világháború végéig terjedő időszak múzeumainak megalakulásáról és fejlődéséről

ugyan jelentek meg történeti áttekintések és ünnepi megemlékezések, sőt a kultúrpolitikai irányítás szemszögéből (Voit Krisztina és Sinkó Katalin tollából) két áttekintés is, de a korszak fellelhető forrásainak kutatására nem került sor. A dolgozat azt a célt törekszik teljesíteni, hogy a források feltárása révén bemutassa azt az időszakot, amikor a vidéki Magyarország mintegy kilencven múzeumból kiépült hálózata létrejött.

II.

A feldolgozás módszere, források

Tapasztalva a 20. század végén, a 21. század elején a kulturális intézmények közül a legnagyobb múlttal és közművelő hatással rendelkező múzeumok történetes szerepe iránti érdeklődés konjunktúráját, s ismerve a kutatás-publikálás fehér foltjait, indokolt egy dolgozatban összefoglalni a társadalomban jelentkező törekvéseket az egyes közigazgatási régiók, városok, közösségek történeti-kulturális hagyatékát gyűjtő, megőrző, feldolgozó, bemutató intézményekről.

Dolgozatom a dualizmus korszakának múzeumtörténetét Pulszky Ferencnek, a múzeumok és

könyvtárak országos főfelügyelője működésének értékelése, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 736. számú, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége teljes iratanyagának részletes kutatása és természetesen a szakirodalom révén kívánja bemutatni. A teljes forrásanyag feltárásának gátat szab az a tény, hogy az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Magyar Nemzeti Múzeum, sőt egyes esetekben a Belügyminisztérium iratanyagának az adott korszakot érintő dokumentumai elégték, megsemmisültek, vagy fellelhetetlenek. Így a muzeális intézmények dualizmuskori kiépülésében a magyar állam és a társadalom közös szerepvállalását nagyrészt a Főfelügyelőség fennmaradt 69 doboznyi (mintegy 14 folyóméternyi) iratanyaga, a Magyar Nemzeti Múzeum Irattárába került 1 doboznyi hagyaték, az Országos Széchényi Könyvtár és az MTA Könyvtár Kézirattárában fellelhető levelezés kutatása révén törekedtem rekonstruálni.

III.

Új tudományos eredmények

A múzeumok 18. század végi és 19. századi alapításának uralkodói, főnemesi-főpapi szerepvállalása mellett Európa-szerte folyamatosan erősödő volt a feltörekvő polgárság kulturális intézménykezdeményező törekvése. Magyarországon a 19. század végi négy évtizedben a múzeumok-könyvtárak felét a társulatokba szerveződött polgárság, másik felét a városok, megyék, az állam és az egyház hozta létre. Nemzetiségi intézményeket (Túrócszentmárton, Nagyszeben, Szamosújvár és Segesvár városokban) kizárólag egyesületek alapítottak.

Pulszky Ferenc 1874-ben uralkodói kinevezéssel „életfogytiglan” vállalt múzeumi és könyvtári országos főfelügyelőként szerepet a magyar vidék múzeomalapítási törekvéseinek támogatásában. Források híján nem ismerhetjük, milyen eszközöket kapott Pulszky főfelügyelői megbízatása teljesítéséhez, de az bizonyos, hogy a vidéki múzeumi látogatásai nyomán már 1875-től nem csupán szakmai tanácsot, hanem pénzügyi támogatást („államsegélyt”) tudott biztosítani konkrét múzeumi feladatok teljesítéséhez. Főfelügyelői minőségében fellépett

azokkal a véleményekkel szemben, amelyek szerint az eldugott vidéki múzeumokban „az ország régiségei szétforgácsoltatnak”, s vallotta: e múzeumok „felköltik, s élesztik a közönség érdekeltségét a hazai régiségek és műemlékek iránt”, s az értékek biztonságos múzeumi gyűjteményekbe kerülnek. Pulszky első főfelügyelői útja 1874-ben erdélyi könyvtárakba és múzeumokba vezetett, ahol pl. kiválónak tartotta a Herman Ottó által gondozott pókgyűjteményt, s a növénytárt, amelyet a British Museum mintája szerint rendezett. Röviddel később már Szabolcs vármegye, majd Kassa múzeumát egzaminálta, s a kiemelkedő tárgyi emlékeket dicsérve az intézményeknek „igen szép” jövőt jósolt. 1876-ban már „Békés-Gyula” múzeumát meglátogatva állapította meg, hogy „provincialis múzeumaink folyton növekednek”, de a szakkönyvtárak hiányosságait jelentős gondként és támogatási feladatként jegyezte fel. Az államsegély azonban – mint erre *Rómer Flóris* és *Hampel József* is utalt – már 1876-tól működő gyakorlat volt. A Pulszky által irányított folyamatot kongresszusok és kiállítások is támogatták. Fennmaradt levelezése is bizonyítja, hogy az ország számos helyén, múzeumokban, régészeti feltárásokon megjelent. Tanácsokat adott, kritizált, adományokat megköszönt,

előadásokat tartott, múzeumavató beszédeket mondott, kiállt a múzeumőrök tisztességes fizetése mellett. Pulszky 1888-ban megjelent „Úti vázlatok” című kötetében vépi, szombathelyi, vörösvári látogatása nyomán bosszankodva fakadt ki, hogy bezzeg „Angolországban, hol még a radikál is büszke lordjainak kastélyaira, műkincseire, parkjaira, hol a birminghami demokrata gyáros is önérzettel vezeti vendégét a warwicki parkba és kastélyba, melyre minden angol büszkeséggel néz... Nálunk pedig a vidék alig látszik észrevenni a szomszéd parkok, díszkertek és várak létezését... Indolentiánk még attól is tartóztat, hogy ismerjük azt, ami nevezetes hazánkban, s amit szívesen fölkeresnénk, ha külföldön volna.” Egész vidéki múzeumpártoló tevékenysége összegeződik utolsó, 1897-ben megjelent „Magyarország archaeológiája” című kétkötetes művében, amely nem születhetett volna meg a vidéki múzeumok gyűjteményeinek megismerése nélkül.

Az 1890-es évek elejétől viszont már felmerült annak az igénye, hogy a kulturális intézmények hatékonyabb támogatására az állami szerepvállalást egy jóval eredményesebben működő, megfelelő büdzsével rendelkező szervezetre kellene bízni. Ám a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége (Tanácsa,

Szövetsége) életre hívására csak Pulszky Ferenc halála után, 1897. december 10-én került sor. *Fraknói Vilmos főfelügyelői*, *Szalay Imre* (a Nemzeti Múzeum igazgatója) *helyettes főfelügyelői* megbízást kapott, amelyet 1917-ig láttak el. 1917-től *Békefi Remig* és *Mihalik József* végezte a főfelügyelői és helyettesi feladatokat. 1921 és 1922-ben miniszteri biztosként *Bibó István* vezette a Főfelügyelőséget. Az országos felügyelői posztokon hosszú időn át alig volt személyi változás. Csupán a régészeti felügyelő, *Hampel József* korai lemondása, a helyére választott *Wosinsky Mór* halála, a néprajzi felelős, *Jankó János* halála és az építészeti szakmegbízottak gyakori cseréje jelentett személyi váltásokat.

A Főfelügyelőség első éve alatt (1898-ban) 25 múzeum nyilatkozott a főfelügyelet elfogadásáról és az államsegély igénybevételéről. A csatlakozott intézmények száma folyamatosan nőtt. 1901 végén már 53, 1913-ban közel 90 múzeum működését segítették. Költségvetésük is rohamosan emelkedett. 1899-ben 50 ezer forintos, 1901-ben 171 ezer koronás, 1906-ban már 373 ezer koronás támogatás adott mozgásteret a Főfelügyelőség eredményes munkájához.

Kezdetől fogva nagy figyelmet szenteltek a múzeumi személyzet elméleti és gyakorlati képzésére. A Nemzeti Múzeum épülete, a néprajzi osztály Csillag utcai bérleménye, Kolozsvár és Budapest oktatási épületei adtak helyet a nyári tanfolyamoknak. A Főfelügyelőség 1914-ig 14 tanfolyamot szervezett, mintegy háromszáz vidéki múzeumőr régészeti, néprajzi, természetrajzi, s muzeológiai képzésére. Segítették a múzeumok szakkönyvekkel történő ellátását is.

A 19. században és a 20. század elején alig jelentek meg a hazai (ingó) kulturális örökség védelmében jogszabályok. Közismert, hogy 1867-ig a bécsi udvarba vándoroltak a Magyarországon előkerült régészeti „kincsek”. Az eddigi szakirodalom 1867-et tekinti fordulópontnak a föld alól előkerült kulturális javak kötelező Bécsbe expediálása záró évének. Az 1846-os osztrák polgári törvénykönyvre, és az 1853-ban a Magyarországon is bevezetett jogszabály alapján bosszankodva jegyezte meg 1906-os kötetében *Forster Gyula*, hogy *a magyar törvények őrei a „bürokratikus megszokottság” jegyében majd másfél évtizeden át elmulasztották a magyar föld régészeti emlékeinek itthon tartását.* *Sallay György* jogtörténész 1912-ben azt jegyezte fel, hogy a magyar jogban „a

találónak (pl. kincs, régiség, stb.) leldíjra igénye nincs”, az osztrák polgári törvénykönyv pedig 10%-os, nagyobb érték esetén 5 %-os találói díjat állapított meg a talált tárgyak értéke után. Az újabb magyar jogtörténet szerint pedig az 1853-as törvény „az alanyi jogokat előtérbe állította, a tulajdont majdnem olyan abszolút szabad rendelkezési jognak deklarálta, mint a Code Civil”. Végülis a magyar közigazgatás 1867 júniusában Lónyay Menyhért pénzügyminiszter határozott kiállása nyomán ébredt fel, s tartotta a továbbiakban itthon a földből előkerült kulturális javakat. Az 1860-as és későbbi évek vasútépítései és városi építkezései 1867 és 1872 között kényszerítettek ki miniszteri rendeleteket, amelyek rendezni törekedtek a „nagy beccsel és belértékkel bíró régiségek ügyét”. A közmunkaügyi és kereskedelmi-, kultusz-, pénzügy- és belügyminiszteri rendeletek azonban mind a közigazgatásban, mind a szakemberek, mind a polgárok körében bizonytalanságot eredményeztek.

Számos szakmai kérdésben szükség volt a Főfelügyelőség megfontolt állásfoglalására. Ezek egyike a múzeumok gyűjtőterületének kérdése volt. Általános elvként már ebben az időben kialakult a közigazgatási határok érvényesítése a gyűjtőterületek esetén. A múzeumi

(és más elnevezést alkalmazó kulturális) társulatok többsége vármegyei, olykor városi „mundérban” jött létre, gyűjtőterületük ennek megfelelően alakult. Egyedül a természettudomány/természetrész területe volt olyan, amely a kassai gyűjtemény kálváriáját követő időben néhány jelentős gócpont kijelölése mellett egy-egy országrésznyi területre kiterjedt.

A Főfelügyelőség különböző mértékben ugyan, de többnyire a múzeumok valamennyi szakgyűjteményének gyarapítását szorgalmazta. Kiemelkedett a régészeti és a néprajzi terület támogatása. Ahol jól képzett régész szakember dolgozott, ott (pl. Szabolcs, Vas, Veszprém, Tolna, Alsó-Fehér, Trencsén vármegyék területén) jelentős anyagi támogatás jutott archeológiai feltárásokra. Különös figyelemmel és elismeréssel szemlélték Jósa András Szabolcs megyei tevékenységét. A néprajzi gyarapításra ugyancsak nagy súlyt helyeztek, mivel észlelték, hogy „a néprajzi emlékeket lassanként elmossa és megsemmisíti” a civilizáció és a kultúra megváltozása. Országos felügyelőként különösen eredményes volt Jankó János (korai halála miatt rövid, de annál hatékonyabb) működése. Kolozsvárott igen jelentős segítséget nyújtott az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi múzeumának létrehozásához.

Nagyra értékelte az egyesület saját anyagi erejéből létrehozott kiemelkedően gazdag gyűjteményét, amelynek rendezésében személyesen vett részt. Tanácsadásait a megfontolt szakmai érvek jellemzik. A nagybányai múzeum fejlesztését érintő kérdésre pl. azt válaszolta, hogy mivel a múzeum román tárgyak gyűjtését kezdte meg, inkább „egy népfaj” etnográfija mutattassék be minél teljesebben, mint „több népfajé” apró töredékekben. A gyűjtés technikájára nézve máig is érvényes gyakorlati tanácsokat adott. A „mi gyűjtendő” kérdésre azzal a válasszal élt, hogy minden, „amit a nép használ az ő mindennapos életében”. A gyűjtendő tárgyak jellemzőit három csoportba sorolta: a nép maga készíti – saját használatára,; a nép készíti – nemcsak saját használatára, hanem eladásra is,; s a nép a tárgyat készen veszi, ezek a néprajzi értékű ipari tárgyak. Arra is felhívta a figyelmet, hogy minden falunál főként a főfoglalkozásra jellemző eszközöket és produktumokat gyűjtsék. A szombathelyi múzeum államsegélyen végzendő néprajzi munkatervét úgy véleményezte, hogy a néprajzi tárgyak gyűjtésébe illesszék bele a folklór gyűjtéseket. Utóda, Semayer Vilibáld a néprajzi gyűjtések ciklikusságának adott hangot. Szerinte a nyári hónapok a legalkalmasabbak a „házkutatásra”, az őszt

a gazdálkodás megfigyelésére, a telet a folklorisztikai tanulmányokra kell felhasználni. Javasolta, hogy a múzeumőr egyszerre több területen végezzen párhuzamosan terepmunkát, mert a differenciák így könnyebben ötlenek szembe. A Tolna vármegyei múzeum munkatársai egyszerre négyen-öten szálltak meg egy-egy települést, s vásárolták meg a jellemző munkaeszközöket, viseletdarabokat, a háztartás, a földművelés-állattartás-halászat eszközeit. A nemzetiségek néprajzi emlékeinek összegyűjtése minden területen fontos feladat volt. Jellemző, hogy csupán Debrecen múzeumának gyarapítási terve kapcsán jegyezte fel Semayer, hogy ez a város hivatott arra, hogy „végre valahára magyar, mégpedig színmagyar néprajzi osztály” létesítését vegyék tervbe.

A múzeumok tanító, ismeretterjesztő feladatainak teljesítéséhez a Főfelügyelőség a Pulszky Ferenc által is vallott „történelmi teljesség” gondolat jegyében az eredeti tárgyak pótlására másolatok készítését és alkalmazását tartotta fontosnak. Budapesti gipsz öntőműhely segítségével művészi-építészeti alkotások, festőművészek (pl. Balló Ede, Ferenczy József) révén festmények, galvanoplasztikai műhelyek munkáival kiemelkedő régészeti leletek (pl. a nagyszentmiklósi avar aranyedények) másolatait készítették el,

s osztották szét a fontosabb vidéki városok múzeumi számára. Az ismereteket terjesztő szerepkört mindenütt honismereti előadások megszervezésével is igyekeztek teljesíteni. Múzeumőrök, egyesületi tagok szívesen mutatták be kutatómunkájuk eredményeit az érdeklődőknek. Egyedül a szombathelyi múzeumpalota megnyitása után keletkeztek e törekvés kapcsán politikai hullámok. 1911-ben a múzeum igazgatója „szocialista felolvasásokat” engedélyezett. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt több vezetője tartott előadásokat, ahol a szónokok ostromozták a „zsaroló úri osztályt, a vallást, a társadalmi intézményeket, sőt a kultúrát” is. Bokányi Dezső fölöslegesnek tartotta az „olasz renaissance haszontalan osztálykultúráját”, mert csak ócska romok maradtak fenn belőle, s ugyancsak érdektelennek ítélte „Homert, Goethet, Shakespearet, ... mert a szombathelyi kofák még csak a létezésükről sem tudnak.” Helyettük az általános materiális jóllétet, a nőemancipációt, a vallás kiküszöbölését az oktatásból, s a „munkának, mint egyedüli kulturfaktornak felmagasztalását” hirdette. A Főfelügyelőség és a szombathelyi múzeum a „Vasárnapi munkásképző országos bizottság” és az Uránia egyesület segítségével szervezett a továbbiakban történeti-kulturális témájú előadásokat.

De a felügyelők múzeumi látogatásaik alkalmával szembe találták magukat a „lajstromozás”, vagyis a nyilvántartás, a műtárgyvédelem, a múzeumépületek klimatikus problémáival is. E gondok többségére tudtak megfelelő megoldásokat javasolni.

A Főfelügyelőség a magyarországi nemzetiségek múzeumalapító törekvéseit szimpátiával kezelte. Az egyesületek alapszabályait ugyan a Belügyminisztérium hagyta jóvá, de tanácsaikkal, minta-alapszabályuk megküldésével segítették megalakulásukat. Mind a szlovák, mind a román múzeumalapításokat helyi széles gazdasági-társadalmi támogatás tette lehetővé, de kezdetben a „Múzeumi Tót Társaság” túrócszentmártoni intézményét támogatta a Főfelügyelőség is. Eredményes munkájukat elismeréssel kommentálták a felügyelői jelentések, még ha a múzeumi tárgyak feliratainál hiányolták is a kétnyelvűséget.

A Főfelügyelőség a kultuszminisztériummal együtt rendkívül eredményesen segítette a magyarországi múzeumpaloták, közművelődési paloták felépítését. A kezdeti körülményes pénzügyi támogatást sikerült „annuitásos törlesztés”-sé alakítani, ami azzal járt, hogy jónéhány város, vármegye múzeuma gyorsan megépült, de a hitelt még 1956-ban is fizetnie kellett volna az eredetileg az építéshez egy

összegben megadott támogatást évi törlesztés formájában. Az indoklás erőteljes és hatékony volt, amely szerint „a kultúrára fordított minden fillér a nemzet erősítésére szolgál”. 1911-ben még csupán 36 városban, de 1914-ben, az első világháború kitörése előtt már közel 70 városban épültek, ill. építés alatt álltak államsegéllyel múzeumpaloták-kultúrpaloták.

Az első világháború természetesen visszavetette a múzeumok működésének állami támogatását. Az intézmények gyűjteményeiben jelentékeny tevékenység nem folyt. Felügyelői látogatásokra ugyan sor került a csökkent létszámú munkatársakkal rendelkező múzeumokban, de anyagi erő, személyi támogatás hiányában a kontroll hatékonysága csökkent. A legfontosabb feladatot a háborús óvintézkedések és a veszteségek számbavétele jelentette. A költségvetés csökkenése arra készítette a kultuszminisztériumot, hogy 1915-ben un. „reorganizációs tervet” készíttessen. Ennek tartalma szerint az állam szűkös erejét a korlátolt számú, s nagy jelentőségű gyűjtemények támogatására kívánták fordítani. A kultúrpolitika feladatát abban látták, hogy a vidéki múzeumok és könyvtárak közül olyan gócpontokat kell támogatni, ahol a város egyetemmel vagy főiskolával rendelkezik, vagy a vidék természeti és történeti jelentősége miatt fejlesztésre méltó. A Mihalik József felügyelő-előadó előterjesztésén alapuló

reorganizációs tervezetet Fraknói Vilmos főfelügyelő 1915 végén terjesztette a minisztériumhoz, amely a javaslatot jóváhagyta. Így a közel kilencven intézményt négy kategóriába sorolták. Az első kategóriába *Arad, Debrecen, Kassa, Pécs, Pozsony, Sepsiszentgyörgy, Szeged, Szombathely, Temesvár múzeumai és Marosvásárhely közművelődési intézete* került. Ezeket az állam anyagilag és erkölcsileg a lehető legmesszebbmenő támogatásban részesítette. A második kategóriába került intézmények évről-évre kisebb mértékű államsegélyt kaptak, a harmadik kategóriába kerültek erkölcsi támogatást és esetről-esetre rendkívüli segélyt kaphattak. A negyedik kategóriába sorolt közel harminc intézmény az erkölcsi támogatáson kívül csak tanácsot és szakfelügyelői támogatást kaphatott.

A korábbi évtizedekben biztonságos körülmények között működő intézmények jelentős része a továbbiakban nem számíthatott az állam támogatására. A reorganizációt ugyan átmenetinek tekintették, de már 1915 végén látták, hogy a világháború előreláthatólag új körülményeket fog teremteni. Divald Kornél jóslata be is következett, aki 1917-ben arról értekezett, hogy az összegyűjtött kulturális emlékek eredetével, keletkezésük körülményeivel foglalkozni kell. Csak mindezek ismeretében „szólalnak meg mindenkire nézve érthető hangon

a múlt századokból ránk maradt élettelen tárgyak”. A vidéki intézmények életrevalóságának záloga abban rejlik, hogy „valahány vármegyénk van, ott aszerint, amint különböző időkben és különböző mértékben gázolt rajta keresztül a háborús viharoktól terhes idők szekere, régen mindenfelé egyazon és egyformán virágzó kultúránk tükörképeiből más és más darab maradt ránk. Kultúránk ilyen tükördarabokból való ... képének összeállításában vidéki múzeumainkra jelentős szerep vár.”

***

IV.

Az értekezés témaköréből megjelent saját publikációk jegyzéke

A magyar múzeumok tulajdonosairól. In: Számadó. Tanulmányok Paládi–Kovács Attila tiszteletére. Szerk. Hála J.-Szarvas Zs.-Szilágyi M. Bp.: MTA Néprajzi Kutató Intézet, 2001. p. 555–562.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és a túrócszentmártoni múzeum a XX. század elején. In: *Agria XLII*. Eger, 2006. 625-632.

A „látogatóbarát” múzeum kérdéséhez (Arad, 1913). Gyulai Éva-Viga Gyula (szerk.): *Történet – muzeológia*. Miskolc, 2010. 465-470.

A magyar múzeumok gyűjtőterületének történeti kérdéseiről. In: Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc, 2012. 127-134.

A muzeológiai oktatás kezdetei. In: Bartha Elek (szerk.): *A néprajztudomány professzora: Gunda Béla, 1911-1994*. Debrecen: 2015. (*Studia folkloristica et ethnographica*; 62.), 88-104.